

УДК 140.1

О.Ю.Панфілов

СУЧАСНА ОСВІТА: СВІТОГЛЯДНІ ОРІЄНТИРИ

Постановка проблеми. На думку представників Римського клубу, класична парадигма освіти є “підтримуючою освітою”, переважно зорієнтованою на репродуктивне знання. Процес навчання зводиться до здобування знань, умінь, навичок шляхом поступового накопичення матеріалу, до шаблонного його застосування в різних видах діяльності. Ця модель освіти орієнтована на дисциплінарне розмежування знань у вигляді відносно автономних, замкнутих систем інформації, яким належить бути “вкладеним в голови учня” [1, с. 196].

У той же час, “великих втрат” зазнала ідея про універсальність європейських цінностей та форм життя. І головним чином під впливом глобалізації комунікативної практики людства. Можливість спілкування всупереч відстані й часу радикальним чином змінила сприйняття та ставлення до чужої точки зору, іншого соціокультурного досвіду. Теперішня геокультурна та геополітична картина світу стає більш схожою на плюралістичний образ дискурсу різних цивілізацій із ціннісно рівнозначними історичними надбаннями, ніж на втілення ідеї загального руху всіх країн до єдиної суспільної довершеності [2, с. 14]. Ю. Козелецький підкреслює, що сучасний світ змінюється швидше, ніж штучні системи, за допомогою яких його можна було б контролювати [3, с. 274].

Таким чином, **актуалізується проблема** системного осмислення світоглядного підґрунтя сучасної освіти.

Аналіз наукових джерел і публікацій свідчить, що проблема світоглядних орієнтирів сучасної освіти, незважаючи на достатньо широке коло досліджень (І.Д. Бех, В.С. Журавський, Б.С. Гершунський., В.Г. Кремень, В.С. Ларцев, В. Огнев’юк, І.В. Степаненко, О.К. Чаплигін та інші), залишається досить неоднозначною.

Заповнити окремі прогалини в осмисленні даної проблеми і є **метою** даної статті.

Дана **проблема пов’язана** з темою дослідження автора статті та науково-дослідною роботою, що проводить кафедра філософії Харківського університету Повітряних Сил.

Сучасні орієнтації індивідів в освітньому просторі спрямовані і на самоактуалізацію особистості, яка можлива, як зауважує російський філософ освіти Б. Гершунський, за умов, коли людина: по-перше, свідомо і глибоко вірить у своє індивідуальне, неповторне призначення; по-друге, відчуває свої здібності, інтереси, життєві переваги та мотиви поведінки, усвідомлює себе частиною природи, людської спільноти, здатна до дружньої взаємодії з іншими людьми, незалежно від їхніх індивідуальних, світоглядних, ментальних особливостей; по-третє, здатна до цілепокладаючих зусиль, необхідних для повноцінної самореалізації [4, с. 6].

Отже, можна стверджувати, що демократичний розвиток освіти в сучасних умовах, нова освітянська парадигма мають забезпечити не просте відтворення цінностей, що існують, а створити можливості для вільного та свідомого вибору їх особистістю, яка навчається і виховується.

У науковій літературі визначають декілька освітньо-виховних систем [5, с.115–127].

Насамперед – це система навчання й виховання, яка заснована на трансцендентних цінностях і спрямована на наближення вихованця до абсолютної цінності – Вищої Істоти. Зміст виховання визначається такими цінностями, як душа, безсмертя, потойбі-

чне життя, щастя, віра, надія, любов, покута. Земні цінності в межах цієї системи розглядаються як тимчасові, другорядні, обмежені.

По-друге, існує система навчання й виховання, яка заснована на соціоцентричних цінностях. Вищою цінністю тут виступає людство взагалі, а виховання при цьому спрямоване на досягнення позитивного ставлення до всіх людей, незалежно від статі, національності, соціального стану, а також – до людської діяльності та її продуктів, тобто культури в найширшому її розумінні. Базові цінності в такому вихованні – це свобода, рівність, праця, мир, творчість, солідарність, злагода тощо. Але така система виховання має певні вади, наприклад, космополітичну розмитість: адже те, що є свободою для одного, може бути несвободою для іншого, а мир між двома народами може бути досягнутий через зраду інтересів їхніх сусідів.

По-третє, визначається система навчання й виховання, що заснована на антропоцентричних цінностях і спрямована на піднесення індивідуальності в структурі людських цінностей. Йдеться про те, що розвиток кожного індивіда на основі самовиявлення у спільноті індивідів – запорука загального блага. Базовими цінностями тут є самореалізація, автономність, користь, індивідуальність. А провідна вимога такого виховання: “Навчись піклуватися про себе сам, щоб не створювати проблем для інших”. Недолік такої системи виховання – в загрозі перетворення вищої цінності на елементарний егоїзм.

По-четверте, є система навчання й виховання, що заснована на національних цінностях, яка усуває недоліки трьох попередніх систем виховання й водночас вбирає в себе їхні позитивні елементи, ставлячи в центр уваги національну ідею, що реалізується титульною нацією спільно з представниками інших національностей з метою забезпечення сталого розвитку суспільства. Такий підхід забезпечує вихованцям доступ до різних систем цінностей, а система виховання не лише допомагає оволодіти комплексом гуманістичних цінностей, а й готує молодь до життя в конкретному соціально-культурному просторі й до участі в його вдосконаленні.

Як відзначається в Національній доктрині розвитку освіти, “Національне виховання спрямовується на залучення громадян до глибинних пластів національної культури і духовності, формування у дітей та молоді національних світоглядних позицій, ідей, поглядів і переконань на основі цінностей вітчизняної та світової культури” [6, с. 108].

Отже, головною метою національного виховання на сучасному етапі є набуття молодим поколінням історичного й соціального досвіду: успадкування духовних надбань народу, що віками накопичувались у руслі світової цивілізації й культури; розвиток особистісних якостей громадянина Української держави: формування культури міжнаціональних відносин. При цьому стратегічними завданнями навчання й виховання визначаються: науково-педагогічне забезпечення єдності фізичного, духовного й інтелектуального розвитку особистості; визначення в освіті пріоритету гуманістично-світоглядних знань, формування цілісного бачення світу й людини в гармонії з природою, космосом і собою; утвердження гармонії національного й загальнолюдського, розвиток почуття відповідальності за збереження національних традицій, звичаїв, культурних надбань, реалізація ідеї “діалогу культур”; творення індивідуального “Я” громадянина в його духовній автономності та в умінні поєднувати особисті інтереси з родинними, колективними, суспільними й державними.

Таким чином, національне виховання в означеному змістовому контексті найбільш відповідає парадигмі людинобіосфероцентризму, що найефективніше може сформувати в людині правильне розуміння ціннісного морального вибору в контексті європейської інтеграції.

Слід зазначити, що важливу роль у підготовці учнів до вибору цінностей життя та діяльності в конкретній ситуації відіграє і зміст освітньої системи.

В. Кремень визначає три типи освітніх систем, що мають різні підходи до формування та вибору цінностей освіти: традиційну, раціоналістичну та гуманістичну [7, с. 35-38.]

Традиційна концепція побудована на трьох постулатах: перший – основна мета освіти – оволодіння базовими знаннями, уміннями і навичками; другий – головна увага приділяється вивченню і засвоєнню академічних знань. Основне навантаження – на базових дисциплінах і найважливіших галузях знань; третій – “морально-освітній” постулат, згідно з яким освіта неможлива без засвоєння певних цінностей моральності.

Якщо інтегративно підсумувати ці постулати, то, згідно з традиційною концепцією, навчання зводиться до чітких стандартів і критеріїв успішності. Тобто академічну успішність забезпечують насамперед такі інструменти інтелектуальної праці, як опрацювання навчальних планів, опора на пам’ять, на повторення пройденого.

Виходячи з аналізу наукових напрацювань, можна стверджувати, що традиційна освітня система орієнтована на два шляхи в підготовці учнів до вибору цінностей життя [8; 9]. Перший, характерний для ранніх стадій онтогенезу, – це формування моральних звичок через закріплення певних форм поведінки, розвиток моральних почуттів під час стихійного нагромадження морального досвіду. Дійсний моральний смисл таких звичок стане зрозумілим дитині значно пізніше. Тут не передбачається свідоме ставлення. Таким способом закріплюються елементарні правила й норми (вітатися, поступатись місцем людині похилого віку), створюються передумови для засвоєння складніших моральних вимог. Останні засвоюються іншим способом у ході самовиховання: спочатку довільно, під особистісним контролем, на противагу іншим бажанням, а надалі вже безпосередньо. Це і є другий шлях, на якому свідомо засвоєні моральні принципи, збагатившись відповідними переживаннями, стають мотивами вибору, тобто перетворюються в переконання особистості, які складають ідеальне підґрунтя її совісті.

Раціоналістична концепція мало поширена в Україні. Кредо раціоналістів: знання – це упорядкована сукупність об’єктивних фактів. Воно, як і належить, повинно пропонуватися суб’єктам освіти ззовні як похідне від викладача – “освітнього менеджера”. Згідно із цією концепцією актуально звучить вислів: “Студент – це посудина, яку потрібно наповнити”.

Виходячи з такого розуміння сутності освіти, раціоналісти і вирішують проблему методів навчання, які полягають у створенні ефективної та всебічно розробленої технології із застосуванням комп’ютерної техніки, інформаційних систем, спрямованих на засвоєння певної освітньої програми.

При визначенні системи навчання та виховання раціоналістичний підхід в освіті виходить з необхідності формування її ідейної основи – системи поглядів і ціннісних критеріїв. Переважно вони спираються на християнську чи схожу за гуманістичними поглядами мораль. Цінним є досвід протестантських країн Європи – взірця добробуту. Чимале значення в його досягненні має головна заповідь протестантства: найтяжчий гріх, якого може припуститися здорова людина, – це байдикувати, не роблячи нічого корисного для себе, своїх близьких та загалу людей. Проте, живучи в добробуті, країни Західної Європи зіткнулися з низкою морально-етичних проблем, що свідчить про необхідність критичного ставлення до здобутків протестантської системи виховання [10].

Дещо осібно від західноєвропейських освітніх традицій стоїть вальдорфська школа з притаманною їй антропософсько-людинознавчою концепцією освіти й виховання, сутність якої визначив засновник цієї школи Р. Штейнер. На його думку, не слід запитувати, що необхідно знати й уміти людині для життя в межах чинного суспільного порядку. Слід запитувати, то закладено в людині й що в ній може бути розвиненим. Тоді

станс можливим залучення до суспільного порядку нових і нових сил молодого покоління. Тоді в цьому порядку завжди житиме те, що з нього роблять, люди, які сформувалися, вступаючи до нього. Проте не слід робити з молоді те, до чого прагне щодо неї сучасна її суспільна організація [11, с. 19]

Представники гуманістично спрямованої філософії освіти, яка набуває в Україні дедалі більшого поширення під європейським впливом, на протигагу традиційникам і раціоналістам вбачають сенс освіти, її зміст як необхідну умову для особистісного самовираження, самоствердження людини, як можливість найбільш повно й адекватно відповідати природі людського “Я”, тобто допомогти людині розбудити те, що в ній уже закладено (природні унікальні здібності, нахили), а не навчати її того, що придумано раніше, апріорно. Такий філософський підхід відкриває найплідніший шлях до самореалізації особистого “Я” і, як наслідок, – до ефективного морального виховання.

Педагоги, які є прихильниками гуманістичної концепції, спираються на такі цінності, як співробітництво, рівність, довіра, взаємодопомога, толерантність, емпатичність, а не на протилежні – технократичні – цінності, які знаходять своє віддзеркалення у відносинах залежності, конкуренції, ієрархії влади і контролю над іншими. Цей підхід проголошує пріоритет людини в контексті національних і європейських цінностей, відштовхується від аксіологічних підходів до філософії освіти. Ця парадигма з’єднує цілі освіти, її зміст із формуванням духовно розвиненої, моральної та вільної людини, здатної до творчості, соціальної активності, громадянина, відповідального за свої дії перед суспільством. Саме такий підхід створює умови для відродження людяного в людині, вивершування її індивідуального “Я”, готує учня до вибору морального способу життя та діяльності в конкретній ситуації, примушує учня робити вибір на користь позитивних цінностей і обирати більше добро або, у разі виникнення негативних цінностей, здійснювати вибір на користь меншого зла.

У цьому контексті важливим аспектом гуманістично спрямованої освіти є здійснення катарсису мислення. Існуючі типи мислення – житейське, ділове, наукове, художнє, філософське – тільки тоді набувають свого статусу, коли стають творчими. Мисленнєвий потенціал не стільки повідомляє нові думки, скільки змінює свідомість людини, відкриває багатовимірний континуум для нових духовних вимірів. Мислення розширює простір можливостей людини.

Ураховуючи цю специфіку мислення, В. Кремень зазначає, що освіта має не лише переконувати учня, студента, не лише передавати їм своє уявлення, свої думки про динамічний і разом з тим стабільний світ, викликаючи згоду чи незгоду з ними, а й орієнтувати навчальний процес на мисленнєве очищення, розумове осяяння. Учень, студент мають осягнути, що можна думати і так, і інакше, адже мислення містить нескінченний потенціал можливостей, що і є творчістю. Тобто кожна думка, до якої суб’єкт навчання буде підведений низкою аргументів, є тільки одна з можливостей мислення, що визначає його творчий потенціал [12, с. 28–29].

Творчість виконує очищувальну роботу, чим створює можливість для досягнення справжнього знання [13, с. 80]. Звідси вибір, зроблений людиною завдяки інтелектуальному осяянню й “голосу душі” – мудрості, виправданий у першу чергу тому, що його ще можна зробити. Рішення добре й правильне не тому, що вже одного разу було прийняте, а тому, що воно може бути знову прийняте й виконане. Думки, почуття, діяння та всі інші визначення, за якими традиційно класифікують людські можливості, стосуються інших людей настільки, наскільки й окремого індивіда, якому вони належать. Отже, індивід, приймаючи ту чи іншу можливість, робить це не тільки щодо себе, але також у самому процесі самовиявлення щодо інших. Це створює нові перспективи актуалізації духовного буття особистості, вибору на користь добра або меншого зла, оскільки вона виявляє можливість зосередитися й виступати як Я.

У контексті зазначеного важливу роль мають відігравати Болонські трансформації української освіти.

По-перше, треба наголосити на усвідомленні цілісного комплексного характеру Болонських реформ. Це означає, що завдання беруться як певний пакет, вони взаємозалежні і пов'язані одне з одним. Комплексність полягає у взаємозалежності зв'язків між створенням дворівневої системи ступенів освіти, введенням накопичувальної перевідної системи кредитних одиниць (ECTS) та стратегічним настановленням на освіту впродовж усього життя. Тут реформи стосуються конкретного вищого закладу, а зв'язки виявляються лише тоді, коли:

- вводяться модульні структури при проектуванні освітніх програм і стандартів;
- досягнуто консенсус у частині дескрипторів, структур, ступенів і кваліфікацій, а також їх профілів;
- експліцируються конкретні результати навчання, також через компетенцію – як одну з якостей цих результатів (що, до речі, зовсім не суперечить істині про те, що в основу покладено знання й цінності) [14].

Цілісність передбачає і прозоріші взаємозалежності: однією з головних, на наш погляд, є підтримання та забезпечення високого рівня якості вищої освіти. Нарешті, комплексність Болонських реформ потребує певного часу і достатніх ресурсів, зокрема фінансових.

По-друге, фахівці наголошують на усвідомленні системності Болонських реформ, тобто їх не можна обмежувати тільки власне реформами освіти. Вони актуалізують створення інших структур навчальних закладів: служб підтримки студентів, їх консултування та профорієнтацію, управління кар'єрою майбутніх випускників тощо. Системна інтеграція Болонських реформ містить такі аспекти, як перегляд ролі дослідницької діяльності у процесі проектування і введення нової структури ступенів взаємозв'язків магістерських і докторських (у західному розумінні) ступенів [11].

По-третє, можна констатувати суперечливий характер Болонських реформ. Насправді, Болонський процес не повинен нівелювати багатство та розмаїття освітніх систем, руйнувати національну унікальність їх складників. Однак він неминуче веде до певної уніфікації систем вищої освіти, прагнучи до “упорядкованої багатоманітності”, популяризації європейських цінностей.

Висновок. Окреслені світоглядні орієнтири гуманістично орієнтованої освіти мають колосальні можливості спрямовувати навчальний процес на те, щоб людина була спроможною не тільки пізнавати та перетворювати світ, а й для того, щоб вміти робити моральний вибір, бути реально моральною особою, наповненою смислами.

Список літератури: 1. Удод О.А. Дидактичні основи використання інформаційних технологій у викладанні гуманітарних курсів у системі довузівської підготовки / О. А. Удод // Нові технології навчання. – 1996. – Вип. 18. – С. 18–24. 2. Євтушевський В. Становлення і розвиток інновацій у вищій школі / В. Євтушевський, Л. Шаповалова // Вища освіта України. – 2006. – № 3. – С. 62-66 3. Козелецький Ю. Человек многомерный (психологическое эссе) / Ю. Козелецкий. — К. : Лыбидь, 1991. — 288 с. 4. Гершунский Б.С. Концепция самореализации личности в системе обоснования ценностей и целей образования / Б. С. Гершунский // Педагогика. — 2000. — № 10. — С. 3—7. 5. Бех І.Д. Виховання особистості: Сходження до духовності: Наук. видання / І. Д. Бех. — К.: Либідь, 2006. — 272 с. 6. Щербань П. Національна спрямованість – неодмінна умова підвищення ефективності вищої освіти / П. Щербань // Вища освіта України. — 2006. — № 2. — С. 107—110. 7. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізація. Результати / В. Г. Кремень. — К.: Грамота, 2005.

— 448 с. 8. *Дзвінчук Д.* Розвиток освітніх систем у ХХ столітті та нові запити ХХІ століття / *Д. Дзвінчук* // Вища освіта України. — 2007. — № 1. — С. 27—35. 9. *Приходько В.* Про два типи сучасних систем вищої освіти і майбутнє України / *В. Приходько, В. Вікторов* // Вища освіта України. — 2006. — № 3. — С. 56—59. 10. *Гофрон А.* Різні погляди на Європу і проектування освітніх концепцій / *А. Гофрон* // Вища освіта України. — 2005. — № 1. — С. 37—43. 11. *Огнев'юк В.* Навчання і виховання як соціоцентричні цінності / *В. Огнев'юк* // Вища освіта України. — 2003. — № 4. — С. 15—20. 12. *Кремень В.Г.* Людиноцентризм в освіті: сучасний напрям розвитку духовності нації / *В. Г. Кремень* // Педагогіка і психологія. — 2006. — № 2 (51). — С. 17—30. 13. *Давиденко А.А.* Логіка і психологія в творчій діяльності людини / *А. А. Давиденко* // Педагогіка і психологія. — 2006. — № 3. — С. 79—86. 14. *Бабкіна О.* Проблеми підвищення якості освіти в Україні у контексті Болонських реформ / *О. Бабкіна* // Освіта і управління. — 2006. — Т. 9. — № 1. — С. 91—94.

А.Ю. Панфилов

СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ: МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКИЕ ОРИЕНТИРЫ

В статье предпринята попытка рассмотреть мировоззренческие составляющие современной формирующейся системы образования. Раскрыты особенности образовательных систем, имеющих разные подходы к формированию и выбору ценностей образования, определены их особенности в контексте личностного самовыражения, самоутверждения человека, как возможности наиболее полно и адекватно отвечать природе человеческого “Я”.

A. Panfilov

MODERN EDUCATION: WORLD VIEW ORIENTIRY

An attempt to consider the world view constituents of the modern formed system of education is undertaken in the article. The features of the educational systems, having the different going near forming and choice of values of education are exposed, their features are certain in the context of personality self-expression, self-affirmations of man, as possibility is most full and it is adequate to answer nature of human “I”.

Стаття надійшла до редакційної колегії 1.04.2010